

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340+001

DOI 10.33111/Re.2019.18.007

Л. В. Міхневич*,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного та муніципального права
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО РАНЬОГО РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Здійснено аналіз обсягу викладання адміністративного права на правових факультетах інститутів народного господарства Києва, Харкова та Одеси. Встановлено тематику наукових розробок і творчі здобутки вчених як викладачів вишів та співробітників наукових правничих установ раннього радянського періоду.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративна юстиція, робітниче право, житлове право, земельне право, кооперативне право, законодавство про народну освіту, відокремлення церкви від держави.

Осуществлен анализ объема преподавания административного права на правовых факультетах институтов народного хозяйства Киева, Харькова и Одессы. Установлено тематику научных разработок и творческие достижения ученых как преподавателей вузов и сотрудников научных юридических учреждений раннего советского периода.

Ключевые слова: административное право, административная юстиция, рабочее право, жилищное право, земельное право, кооперативное право, законодательство о народном просвещении, отделение церкви от государства.

The volume of administrative law at the legal faculties of the national economy institutes of Kyiv, Kharkiv and Odessa is analyzed. The theme of scientific development and creative achievements of scientists as University professors and scientific employees of the legal institutions of the early Soviet period is set.

Key words: administrative law, administrative justice, labor law, housing law, land law, cooperative law, legislation on people's education, separation of church and state.

*Mikhnevych L.V., Candidate of Juridical Sciences (Ph.D.), Associate Professor (Docent), Head of Constitutional and Municipal Law Department in Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ADMINISTRATIVE LAW OF THE EARLY SOVIET PERIOD.

Постановка проблеми. Становлення радянського адміністративного права в 1920-х роках відбувалося шляхом його відмежування від старого буржуазного поліцейського права. Ще в дорадянський період розпочалося виокремлення загальної та спеціальної частин галузі та формування її самостійних інститутів. Тоді ж у рамках поліцейського (адміністративного) права розвивалися й публічно-правові інститути робітничого (трудового) права та права соціального забезпечення, зокрема питання охорони праці, контролю і нагляду за дотриманням робітничого законодавства та законодавства про робітниче страхування та соціальне піклування [1, с. 61]. Натомість уже радянські вчені активно вивчали питання юридичної природи адміністративного права як публічної галузі, форми адміністративної діяльності, види управлінських актів, межі здійснення публічних прав громадян та владних повноважень органів управління; піддавали аналізу принципи законності у сфері управління, заходи адміністративного примусу, особливості запровадження відповідальності посадовців тощо. Переважно як спеціальні розділи адміністративного права у 1920-х р. досліджувалися й проблеми житлового, земельного, кооперативного та продовольчого права.

Осередками юридичної освіти та науки тоді були правові факультети Київського (далі — КІНГ), Харківського (далі — ХІНГ) та Одеського (далі — ОІНГ) інститутів народного господарства. Академічні наукові дослідження цієї доби були представлені працями співробітників Всеукраїнської академії наук (далі — ВУАН) і науково-дослідних кафедр «Проблеми сучасного права» (діяла при ХІНГ) та «Сучасних правових проблем» (діяла при ОІНГ). Тож науково-педагогічний досвід радянських адміністративістів цього періоду розкрито в межах їх діяльності у названих установах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми історії становлення радянського адміністративного права, зокрема й розвитку вузівської юридичної науки зверталися В. Б. Авер'янов, К. С. Бельський, І. С. Грищенко. Адміністративно-правові дослідження у ВУАН та здобутки окремих учених вивчав І. Б. Усенко. Праці київських юристів цього періоду були в центрі уваги автора цієї статті [2]. Але науковий доробок учених трьох українських освітньо-наукових центрів 1920-х років комплексно не вивчався.

Постановка завдання. Метою публікації є висвітлення досвіду викладацької та наукової праці адміністративістів ранньої радянської доби, виявлення обсягів адміністративно-правових дисциплін на правових факультетах названих інститутів, а також аналіз провідних напрямів наукових досліджень та індивідуальних творчих здобутків, переосмислення яких є необхідним кроком для відновлення історичної справедливості та повернення до наукового обігу творчої спадщини вчених.

Основні результати дослідження. Насамперед зауважимо, що хоча перелік дисциплін адміністративно-правового циклу в навчальних планах правових факультетів інститутів народного господарства був широким, у кожному виші читалися різні за назвами, обсягом і змістом курси. Так, у КІНГ у 1920–1921 р. юристам пропонували необов'язковий курс «Основи адміністративного права» (2 години щотижня) та спецкурс «Адміністративне право» (4 години щотижня) [2, с. 272]. У 1922 р. адміністративне право стало обов'язковим для студентів обох (судового та адміністративного) відділень правового факультету. Його читали 4 триместри по 2 тижневі години. Студенти-адміністративісти додатково вивчали й транспортне та комунальне право, житлове право та право соціального забезпечення і соціального страхування, професійні руху і професійні союзи, організацію міліції, техніку адміністративного діловодства та спецкурс адміністративного права [3, арк. 80]. Уже з 1924/25 н. р. студенти-другокурсники судового відділення слухали лекції та відвідували практичні заняття з адміністративного права (по 4 години щотижня) лише один триместр. Як окрему дисципліну їм викладали «Робітничо-трудове право» (по 2 години лекцій і практичних занять), а в літньому триместрі вони мали 4 години практики в адміністративних органах. Натомість другокурсники адміністративного відділення два триместри вивчали «Адміністративне право» (6 годин лекцій і 8 годин практичних занять), а третьокурсники — спецкурс (по 4 години лекцій і практичних) і проходили 10 годин практики [4, арк. 189–190]. Тобто адміністративно-правові курси становили 1/3 всього навчального часу.

У наступному році «Адміністративне право» та «Робітниче право» викладали студентам другого курсу обох відділень в однаковому обсязі (4 години лекцій, 6 годин семінарів). На третьому курсі адміністративного відділення читали ще й спецкурс (4 години лекцій і 8 годин семінарів) та «Адміністративну юсти-

цію» (по 2 години лекцій і практичних занять) [5, арк. 74]. З 1926 р. глибоку спеціалізацію забезпечували лекції з дисципліни «Радянське будівництво та місцеве управління» (читали два триместри по 8 годин) та практичний семінар підвищеного типу з адміністративного права (два триместри по 8 і 10 годин занять відповідно). У літньому триместрі студенти готували кандидатські роботи з чотирьох предметів: «Радянське будівництво та місцеве управління», «Адміністративне право», «Земельний устрій» та «Соціальне страхування і страхове право» [2, с. 278]. У 1929/30 н.р. з'явилися нові дисципліни: «Адміністративно-господарче право», спецкурс «Адміністративне право» (включав законодавство в сфері господарчій, культурній, житловій, засобів і шляхів сполучення; місцеве управління та курс раціоналізації радянського апарату), а на новоутвореному військово-судовому циклі — «Військово-адміністративне право» [2, с. 279–280].

Адміністративно-правові курси в КІНГ читали О. М. Бутовський, М. М. Товстоліс, В. Ф. Яновський, Б. О. Чорний. Вони ж вели й активні наукові дослідження. Так, О. М. Бутовський і М. М. Товстоліс водночас були співробітниками секції адміністративного права при Комісії радянського права ВУАН, де досліджувалися діяльність органів влади, організації сільрад, правове становище Червоної Армії. Планувалося вивчати питання про уповноваження адміністративних органів, нормативне регулювання громадських об'єднань, публічне речове право (націоналізація, реквізиція, конфіскація), житлові проблеми, способи адміністративного нагляду промисловості, торгівлі, охорони здоров'я та охорони революційної законності. Окрім того, був намір скласти коментар адміністративного кодексу та бібліографічний покажчик літератури. Є свідчення про підготовку висновку на проект союзного закону про організацію сільрад. В одному із засідань секції вчені зробили спільну промову про порядок видання обов'язкових постанов і застосування заходів адміністративного впливу. Окрема доповідь О. М. Бутовського «Виконання коштом зобов'язаного (аналіз арт. 159–163 Адміністративного кодексу)» згодом була опублікована. У засіданні Правничого товариства ВУАН ним була оголошена розвідка «З практики юрисконсульта за последнее время», а в Українському юридичному товаристві (далі — УЮТ) — «О юридическом значении административных постановлений» та «Обязательные постановления и проект Административного кодекса». Окрім його роботи про адмініст-

ративні кари на селі та про нотаріальну діяльність сільрад надрукували у «Сільраді». У 1928–1929 рр. часописи «Червоне право» і «Вісник радянської юстиції» видавали статті вченого про адміністративний кодекс, застосування адміністративних стягнень та адміністративні комісії.

У 1929 р. вийшов перший випуск збірника «Наукові дослідження та розвідки Комісії радянського права», присвячений питанням адміністративного права. До нього увійшли твори О. М. Бутовського «Адміністративні виселення з жилих приміщень» та М. М. Товстолиса «Адміністративні акти». В архівах міститься й інформація про праці М. М. Товстолиса: «Способи набуття та втрати прав на публічне майно», «Про реквізицію та конфіскацію», «Колективізація», «Житлове право», однак серед опублікованих їх відшукати поки не вдалося [2, с. 160–161].

Серію творів із питань охорони праці київських друкарів, природи колективного договору та найму працівників підготував Б. О. Чорний. Також він вивчав проблеми соціального страхування робітників, страхування на випадок хвороби, через безробіття та нещасний випадок. Він опублікував праці: «Безработица и социальное страхование» (1923); «Состояние социального страхования на Киевщине» (1925); «Материалы о положении труда на Киевщине» (1925), «Соціальне страхування СРСР» (1927), «Рынок труда на Украине в 1917 году» (1928) [2, 169].

До розроблення питань адміністративного права зверталися й інші викладачі КІНГ, які були співробітниками Комісії для вивчення звичаєвого права ВУАН. Зокрема у Збірнику комісії за 1928 р. С. Г. Борисенко опублікував програму для збирання матеріалів звичаєвого адміністративного права, а В. Ф. Яновський — статтю про місцеве управління.

Аналіз наявних, але неповних архівних матеріалів ХІНГ, дає підстави говорити про широке вивчення адміністративного права й харківськими студентами. Ще у 1921 р. як обов'язковий курс його читали не лише юристам, а й студентам торгового та фінансово-банково-страхового факультетів. На судовому відділенні правового факультету цей курс поділявся на дві частини: 1) радянське законодавство про працю; 2) адміністративна юстиція, кожна з яких читалася по 2 години щотижня. Натомість для студентів-адміністративістів виокремлювалася ще й третя частина, де поглиблено (в обсязі по 4 години щотижня) вивчали радянське законодавство про працю, адміністративну юстицію, земельне

право, кооперативне право, продовольче право, транспортне право, страхове право, законодавство про народну освіту та відокремлення церкви від держави. Додатково діяв і факультатив із адміністративного права [6, арк. 178–179]. У 1923/24 н. р. адміністративне право знову стало загальним курсом. Відтоді всім студентам 2 курсу читали два триместри по 4 години лекцій та один триместр 2 години практичних занять, тоді як «Адміністративна юстиція» (2 години один триместр), «Радянське законодавство про працю» (2 години два триместри) вважалися самостійними дисциплінами [7, арк. 23–26].

У 1924/25 н. р. професор В. М. Гордон (декан правового факультету) запропонував новий навчальний план, за яким другокурсники судово-господарського відділення у весняному триместрі вивчали адміністративне право (з робітничо-трудовим) (8 годин лекцій і практичних), а на 3 курсі відвідували 10-годинний державно-адміністративно-фінансовий семінарії. Натомість студенти адміністративно-господарського відділення на другому курсі в осінньому триместрі вивчали «Основи адміністративного права. Загальний курс» (по 4 години лекцій і практичних), а у весняному — «Адміністративне право. Спеціальна частина» (12 годин лекцій і 14 годин практичних), який включав організацію місцевої влади, поліцейське право, земельне право, робітничо-трудове право, промислове право, законодавство про народну освіту, адміністративну юстицію, запис актів цивільного стану, відокремлення церкви від держави. Третьокурсники ж впродовж року працювали в адміністративному семінарії [8, арк. 102–104].

Викладачі ХІНГ О. Ф. Євтихєв, В. Л. Кобалєвський, І. В. Сухоплюєв, А. Ф. Дедусенко, О. М. Одарченко, Л. С. Дубінський, як співробітники секції публічного права науково-дослідної кафедри «Проблеми сучасного права», досить активно вели й наукові розробки. Вони ж були активними учасниками УЮТ і його харківського відділення.

Першими дослідницькими темами О. Ф. Євтихєва були питання джерел адміністративного права, організації адміністративних органів та приватних товариств і установ, наділених публічними правами; їх вирішення вилилося в розділи підручника «Основи советского административного права» (Харків, 1925). Згодом вийшов у світ підручник «Административное право» (Харків, 1930). Це були далеко не перші праці вченого. Ще в дорево-

люційний час він написав монографію «Законная сила актов администрации» (Люблін, 1911), що була захищена як магістерська дисертація. Уже в нові часи професор вивчав предмет галузі, одним із перших обґрунтував поділ адміністративного права на загальну та особливу частини, запропонував класифікацію органів державної влади та відстоював позицію недоцільності включення місцевого самоврядування до системи органів державного управління. Він був серед тих учених, які відстоювали поділ права на приватне і публічне та полемізував із тогочасними радянськими вченими про єдність соціалістичного права. Вчений дослідив історію становлення адміністративного права як публічного, його юридичну природу, встановив межі застосування принципів приватного права у сфері публічного права, висловив думку про існування публічного зобов'язального права, основою якого були адміністративні (публічні) договори.

О. Ф. Євтихiev досліджував питання адміністративного районування, опублікував кілька журнальних статей про комунальний устрій, юридичну природу муніципальних та акціонерних підприємств. Колективному суб'єкту адміністративного права вчений присвятив виступ у засіданні кафедри «О юридическом лице публичного права». Активно співпрацював О. Ф. Євтихiev із УЮТ, відомі його доповіді «О юридической природе организуемых правительством смешанных акционерных обществ» (1923), «Новейшие методы изучения юриспруденции» (1926), «О проекте административного кодекса» (1927). Вчений писав про спрощення судового апарату, вивчав способи забезпечення законності, зокрема, раціональність примусової праці без позбавлення волі, доцільність адміністративного арешту. У «Віснику радянської юстиції» надрукував статтю про робітничо-селянську міліцію. Коментував КК УСРР: статті про злочини проти порядку управління.

Відомим адміністративістом був професор В. Л. Кобалевський. Вже у 1924 р. він видав «Очерки советского административного права», а згодом і підручник «Советское административное право» (Харків, 1929). Учений пропонував поділ адміністративного права на загальну та особливу частини, досліджував проблему участі адміністративних органів в адміністративно-правових відносинах. Він визначив окремі форми адміністративної діяльності, зокрема, укази, адміністративні розпорядження, публічно-правові договори, матеріальні операції адміністрації та

приватно-правові угоди. Досліджував співвідношення адміністративного постановлення та кримінального закону. Окрему статтю професор присвятив методам вивчення адміністративного права [9]. Він, як і О. Ф. Євтихєв, був прихильником розмежування приватного та публічного права; публічно-правовими він вважав відносини за участі суб'єкта влади. Виділяв учений і публічно-правові та приватно-правові способи набуття власності й публічні речові права [10, с. 155]. Окремий інтерес професора викликали проблеми адміністративної юстиції. Також він аналізував питання компетенції райвиконкомів і сільрад, опублікувавши статтю «Поширення прав місцевих органів влади». Разом з тим, учений займався проблемами житлового права, підготував збірку «Жилищное законодательство Украины» (Харків, 1924) та монографію «Жилищное право УССР» (Харків, 1925); у співавторстві видав «Действующее жилищное законодательство на Украине» (Харків, 1927).

Кілька праць з адміністративного права залишив І. В. Сухоплюєв. Ще у 1918 р. він опублікував «Очерки по истории административного права в России» (Кременчук, 1918), де аналізував творчість В. Ф. Дерюжинського. Вже у радянський час учений акцентував увагу на проблемах застосування адміністративного примусу, вивчав нові форми адміністративного впливу. Цікавився дослідник і межами прав органів місцевої влади, дискутуючи в пресі з проблем децентралізації і концентрації, форми актів органів місцевої влади та відповідальності за порушення обов'язкових постанов місцевих органів. Долучався вчений і до розробки проекту Адміністративного кодексу УСРР, писав про його окремі положення. Аналізував законодавчі норми про акти цивільного стану УСРР, присвятивши цій темі статтю «Зміна свого імені та по-батькові». Практична діяльність І. В. Сухоплюєва на посаді завідувача ліквідаційного відділу з відокремлення церкви від держави НКЮ УСРР дала матеріал для низки пропагандистських брошур антирелігійного характеру, заміток у часописах і збірок «Відокремлення школи від церкви» (Харків–Київ, 1923), «Відокремлення церкви від держави» (Харків, 1929).

Не менш плідною була й праця аспіранта О. М. Одарченко. Дослідник звітував про теоретичну розробку класичної та радянської літератури з адміністративного права та підготував доповідь «О децентрализации местного управления» [11, арк. 62]. За

дорученням кафедри в 1924 р. він зробив доповідь «Об административном усмотрении в советском праве», яка вийшла друком як окрема стаття в журналі «Право и жизнь». У 1925/26 р. молодий учений планував вивчати організацію місцевих органів влади, їх компетенцію і функціональність у порівнянні із західноєвропейськими місцевими органами [12, арк. 107]. Тоді ж він продовжував розробляти теоретичні питання адміністративного права (питання систематики) [13]. Вчений заперечував наявність у змісті адміністративного права особливої частини, адже допускав її розпад на окремі дисципліни, зокрема вважав, що адміністративна юстиція має стати окремою наукою. У 1926 р. публічно захистив працю «Взаємовідношення закону та адміністративного розпорядження в радянському праві».

Серед інших харківських юристів, які зверталися до адміністративно-правової тематики, варто назвати аспіранта Л. С. Дубінського, який одну роботу присвятив питанню звільнення від військової повинності за релігійними переконаннями. В інших працях він досліджував питання житлового будівництва та житлового найму.

На правовому факультеті ОІНГ, як свідчать архівні матеріали, спочатку адміністративне, право вважалося додатковим курсом і читалося всього 1 годину в тиждень. А на адміністративному відділенні, яке планували відкрити, мали читати аграрне і продовольче право, робітниче і страхове право, кооперативне право [14, арк. 9]. Втім відділення не відкрили й у 1922/23 н. р. ці курси додали до навчального плану судового відділення. Уже наступного року адміністративне право вивчали юристи-другокурсники (два триместри по 4 години), а третьокурсникам щотижня викладали «Радянське законодавство про працю» (2 години) та «Адміністративну юстицію» (2 години). На адміністративному відділенні (його знову планували відкрити) додатково пропонували читати: «Аграрне право», «Продовольче право», «Кооперативне право», «Відокремлення церкви і держави» та «Законодавства про народну освіту» (по 1 годині щотижня) [15, арк. 3].

Однак, на відміну від КІНГ і ХІНГ, організувати в Одесі спеціальні відділення правового факультету так і не вдалося. Тож у 1924/25 н.р. студенти-юристи 2 триместри вивчали базову дисципліну «Адміністративне право» (3 години щотижня) та спецкурси: «Земельне законодавство», «Трудове законодавство», «Адмі-

ністративна юстиція» (по 2 щотижневі години) та «Кооперативне право» (1 година щотижня). Бажаючі ж підготуватися до адміністративної роботи могли поглиблювати знання, відвідуючи спецкурс (об'єднував адміністративну юстицію, законодавство про міліцію, комунальне право, законодавство про народну освіту), вивчаючи «Житлове право» та працюючи на факультативах: «Всезагальні адміністративні союзи держав» (керівник П. Є. Казанський), «Адміністративний семінар підвищеного типу» (керівник П. М. Толстой) [16, арк. 584–585]. За навчальним планом 1926/27 н. р. на правовому факультеті були сформовані спеціальні ухили, у межах яких вивчали групи споріднених наук. Два з них мали адміністративно-правовий напрям. Перший об'єднував адміністративну юстицію, законодавство про цивільний стан, адміністративну техніку та адміністративний семінар (по 2 години щотижневого навантаження), другий — факультатив «Всезагальні адміністративні союзи держав» і публічно-правовий семінар (по 2 години щотижня) [17, арк. 15–17]. З 1928/29 н.р. правники ОІНГ готували ще й проектну роботу з адміністративного права.

Наукові здобутки у галузі адміністративного права одеських правників були значно скромніші. Професор П. Є. Казанський вів курс за своєю монографією «Всезагальні адміністративні союзи держав», але у радянський час праць учений не публікував. Про наукову діяльність П. М. Толстого свідчать архівні дані, згідно яких він підготував рукопис «Система адміністративного права», щоправда чи був він надрукований установити не вдалося. Судячи зі змісту журнальних статей І. А. Хмельницького, опублікованих у 1925–1929 р. у «Віснику радянської юстиції» його цікавили питання житлового права. Він досліджував житлові права наукових працівників, денационалізацію будівель, діяльність житлових конфліктних комісій. Ним був підготовлений постатейний коментар «Устава жилищного кооператива (примерный)» (Одеса, 1925). Професор вивчав житлову політику радянської держави, роль житлових об'єднань у проведенні цієї політики. На його думку, складне питання про розподіл надлишку житлової площі слід вирішувати, насамперед, за допомогою морального впливу, спонукання мешканців до добровільного передання надлишку житлової площі. Конфліктні ж ситуації вирішувати в суді, не допускаючи самовільного розселення чи виселення. Вчений також розглядав підстави позбавлення житлової площі. Вважав, що

тимчасове перебування мешканця в лікарні чи на дачі в літній час не може бути такою підставою. Натомість погоджувався, що втрата мешканцем виборчих прав може розглядатися як підстава позбавлення житла, щоправда виселення для такої особи можливе тільки за рішенням суду. І. А. Хмельницький також підготував статтю «Борьба с проституцией в Советской России» для передмови перекладу книги В. А. Шумбурга «Половые болезни» (Херсон, 1924) та редагував збірник «Льготы по призыву в советскую армию» (Миколаїв, 1925).

Викликає зацікавленість праця асистента О. С. Хазана, яку він присвятив питанню розмежування юридичної особи публічного та приватного права в радянському законодавстві [18]. Молодий дослідник відстоював позицію доцільності виділення юридичної особи публічного права за службово-соціальним критерієм, тобто обонання соціально-корисних завдань юридичною особою, на його думку, дає право законодавцю визнавати її юридичною особою публічного права. Між тим, через свої особливості, публічно-правові організації отримують спеціальний режим у приватному праві. Тому вони набувають подвійної правової природи, з одного боку є органами держави, а з іншого — юридичними особами приватного права.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, слід визнати, що список адміністративно-правових дисциплін, що вивчалися студентами в 1920-х роках, був широким, чималим був й обсяг навчального навантаження. Основними формами занять були лекції, практичні заняття, семінари підвищеного типу, практика в адміністративних органах. Вочевидь досвід організації семінарів підвищеного типу сьогодні може стати корисним. Вчені розробляли й низку наукових проблем. І хоча питання, які піднімали у своїх працях дослідники 1920–1930-х рр., не були належним чином оцінені їх сучасниками, вони й нині залишаються актуальними та потребують ґрунтовних досліджень.

Список використаних джерел

1. Міхневич Л.В. Поліцейське (адміністративне) право поза класичними університетами ХІХ — початок ХХ ст. *Правове регулювання економіки*. 2018. Вип. 17. С. 58–70.

2. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті — Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.). К.: КНЕУ, 2011. 286 с.
3. Отчет о деятельности Киевского института народного хозяйства за 1922 г. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 576.
4. Проект Учебного плана правового цикла КИНХа на 1924/25 учеб. год. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 566.
5. Навчальний план юридичного факультету Київського інституту народного господарства на 1925/26 навч. рік. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 558.
6. Учебный план Правового факультета Харьковского института народного хозяйства на 1922–1923 уч. г. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1512.
7. Учебный план на 1923/24 год. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 580.
8. Нормальный учебный план правового факультета института народного хозяйства. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 580.
9. Кобалевский В. Л. Методы изучения административного права советских республик. *Наука на Украине*. 1922. № 2. С. 87–93.
10. Кобалевский В. Л. Очерки советского административного права: учебн. пособ. Х., 1924. 258 с.
11. Отчет о работе аспиранта по административному праву А. Н. Одарченко с 1/XII–22 по 1/XII–1923 года. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 476.
12. Руководителю кафедры «Проблемы современного права» аспиранта по административному праву А. Н. Одарченко. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 476.
13. Одарченко А. Н. Проблема систематики административного права. *Право и жизнь*. 1926. Кн. 4–5. С. 57–67.
14. Учебный план института народного хозяйства на 1922–1923 учебный год. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1109.
15. Одесский институт народного хозяйства. Учебный план юридического факультета на 1923/1924 учебный год. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 574.
16. Учебный план на 1925–26 учебный год. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 562.
17. Учебный план юридического факультета на 1926–27 уч. г. *ЦДАВОВ*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5641.
18. Хазан О. Проблема юридичної особи публічного права в радянському законодавстві. *Господарство та право*. 1929. Т. II. С. 243–255.

Стаття надійшла до редакції 5 квітня 2019 р.